

deel 1

DE FINANCIËLE CRISIS EN DE DRIEGELEADING

Hoe kan de huidige wereldwijde financiële crisis worden begrepen en hoe voorkomen we een nieuwe crisis? Arjen Nijeboer neemt deel aan een economiewerkgroep in Antwerpen, die deze en andere vragen vanuit de sociale driegeleding probeert te beantwoorden. De crisis wordt veroorzaakt door veel diepere structuren in onze samenleving dan doorgaans wordt aangenomen. In twee afleveringen beschrijft de auteur een samenvatting van inzichten tot zover.

In het hart van de *National-Ökonomischer Kurs* (GA 340) bevinden zich enkele merkwaardige tekeningen die Rudolf Steiners idee van de economische kringloop weergeven.

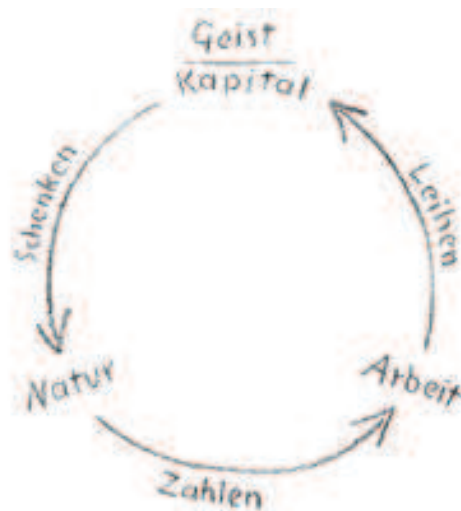
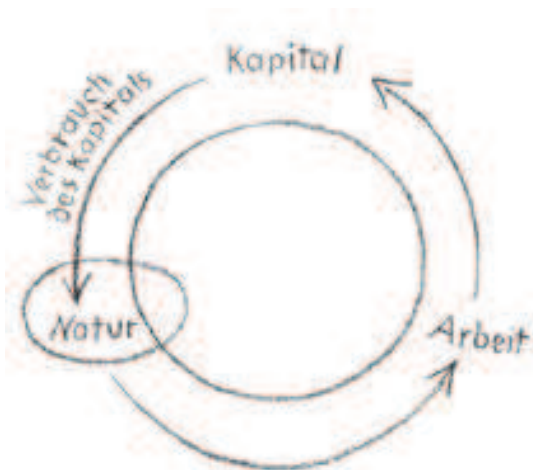
Deze tekeningen laten onder meer zien hoe volgens Steiner in een gezonde economie de geldstromen moeten lopen. Hij onderscheidt er drie fundamenteel verschillende. Ten eerste het koopgeld, dat we gebruiken om datgene te kopen waaraan we behoefte hebben. Ten tweede het leengeld, dat vooral gebruikt wordt om nieuwe economische initiatieven tijdelijk te financieren. Het leengeld is eigenlijk een overschot aan koopgeld. Dat geld dat we niet nodig hebben om waren van te kopen, kunnen we gebruiken om te lenen aan mensen die daarmee iets zinnigs doen. Koopgeld en leengeld kent iedereen; ze zijn stevig in de huidige samenleving verankerd. Maar volgens Steiner is het voor de instandhouding van de economie absoluut cruciaal dat er nog een derde geldstroom moet zijn: het schenkgeld. Net zoals het leengeld uit een koopgeldoverschot bestaat, is het schenkgeld tegelijk een leengeld-

overschot. Het leengeld moet overgaan in schenkgeld op straffe van instorting van de samenleving.

Waarom is dat zo? In het geestesleven worden zaken voortgebracht die op termijn cruciaal zijn om de economie verder te laten draaien, maar die niet of moeilijk in functie van de vraag te produceren zijn. Neem twee kernonderdelen van het geestesleven: opvoeding en onderwijs. De economie kan alleen op hetzelfde niveau blijven draaien als er steeds weer nieuwe generaties werknemers worden geboren, opgevoed en opgeleid. Dat neemt tijd weg die niet aan de economische productie kan worden besteed. Het is bovendien vooraf niet te voorspellen wat een nieuwe generatie aan talenten en impulsen met zich meebrengt. Er is van de kant van opvoeders en leraren inzicht en kunde nodig om mensen tot ontwikkeling te brengen. Hiervoor is vrijheid noodzakelijk. Dat maakt het logisch om geld te schenken aan het geestesleven, dat het naar eigen inzicht kan besteden om nieuwe geest in de samenleving te laten binnenvloeden.

Wat gebeurt er volgens Steiner als het schenkgeld niet, of op een verwrongen manier, wordt geregeld? Dan zal geld zich ophopen in het leencircuit en zal het zich van daaruit – op zoek naar rendement – hechten aan oneigenlijke zaken. Steiner noemt hierbij vooral de grond als doelwit. Overtollig leengeld zou worden 'opgezogen' door de grond, wat naar steeds hogere grondprijzen zou leiden. Waarom is dit oneigenlijk? Omdat grond niet verhandeld zou mogen worden. Grond is nooit geproduceerd door mensen. Het kan ook nauwelijks in functie van de vraag worden bijgemaakt. Toen Adam en Eva op aarde rondliepen, was de grond van niemand in het bijzonder. De eerste eigenaar heeft er vanuit het niets een hek omheen gezet en ging geld eisen van degenen die de grond tijdens of na hem wilden gebruiken. Hier is sprake van een prestatie (door de koper) zonder tegenprestatie (van de verkoper), een situatie die in een gezonde economie eigenlijk niet zou mogen bestaan. Grond zou dus niet verhandeld moeten worden, maar beheerd door een neutrale instantie die, tegen een minimale onkostenvergoeding, de grond toewijst aan degenen die het nodig hebben. Gebeurt dat niet, dan zuigt de grond als het ware geld aan dat eigenlijk op een andere plaats werkzaam hoort te zijn.

**LEENGELD MOET OVERGAAN IN SCHENKGELD
OP STRAFFE VAN INSTORTING VAN DE
SAMENLEVING**

Tekeningen uit *National-Ökonomischer Kurs* (GA 340)

HET ONTSTAAN VAN DE CRISIS

Het opzuigen van overtollig leengeld door de grond is nu precies wat in de aanloop naar de financiële crisis is gebeurd. In een beroemde lezing in 2005 waarschuwde Ben Bernanke, de huidige voorzitter van de Amerikaanse centrale bank, voor wat hij noemde de *global saving glut*, het wereldwijde spaaroverschot. Wereldwijd had zich een wolk spaargeld opgebouwd die de mogelijkheden voor productieve investeringen verre overstegen. De totale geldwolk – de spaarquote – bedroeg volgens IMF-cijfers circa een kwart van de omvang van de wereldeconomie (het wereldwijde ‘BNP’) die in 2007 omstreeks 65.000 miljard dollar bedroeg. Er was, kortom, leengeld te veel. Omdat banken het niet konden uitlenen aan bedrijven voor productieve investeringen – bedrijven zagen daarvoor geen mogelijkheid – zijn de banken het maar gaan uitlenen voor consumptieve doeleinden aan partijen die eigenlijk niet kredietwaardig waren.

In de eerste plaats is het leengeldoverschot gaan zitten in de financiering van onroerend goed. Arme Amerikanen die zich tot dan nooit een hypotheek konden veroorloven, konden dat nu opeens wel – de

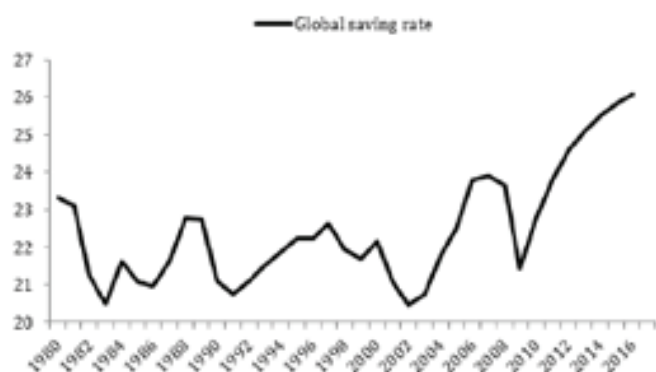
zogenoeten sub-prime hypotheek. De banken hadden de voorwaarden enorm versoepeld om het overtollige leengeld maar kwijt te raken. En doordat de rentes onder invloed van het grote geldaanbod fors waren gedaald, konden arme Amerikanen opeens tophypotheek betalen. Mensen gingen massaal speculeren met onroerend goed, wat de prijzen nog verder deed stijgen, nog meer overtollig leengeld aantrok, nog meer speculanten aantrok, enzovoort. Iedereen had dollartekens in de ogen staan en men dacht dat het nooit mis kon gaan.

Saillant genoeg gebeurde dit alles mede op aandringen van de Amerikaanse overheid, die zich garant had gesteld voor deze sub-prime hypotheek. Het idee was dat elke Amerikaan de zegeningen van het kapitalisme moest ervaren door het bezit van een ‘kapitaaltje dat voor je kan werken’. Het idee was dus dat iedereen een eigen huis moest bezitten, ook al kon men dat zich niet veroorloven. Onder invloed van al dit geweld stegen de prijzen van onroerend goed enorm, wat vooral lijkt te worden veroorzaakt door de prijsstijgingen van de onderliggende grond. Zo stegen de prijzen van kale bouwgrond in Groot-Brittannië van 1983 tot 2003 met maar liefst 800 procent.

ECONOMISCHE ONDOORZICHTIGHEID

De Amerikaanse hypotheekmarkt werkte als een soort piramide-spel dat niet anders kon dan, vroeg of laat, instorten. Dat gebeurde zoals bekend in de zomer van 2007. Maar hoe kan het dat de financiële crisis zich zo verspreidde, buiten het westen van de Verenigde Staten, tot over de hele wereld?

In essentie is dat de ondoorzichtigheid van zowel de financiële als de reële economie. In zijn drieslag van economie, rechtsleven en geestesleven deelde Steiner de financiële instellingen expliciet in bij de economie. En voor de economie als geheel bepleitte Steiner een associatieve organisatievorm, waarbij samenwerking op basis van transparantie voor alle belanghebbenden vooropstaat. Maar, net als andere bedrijven, beconcurreren financiële instellingen elkaar juist in de huidige situatie en ze geven elkaar en andere

De wereldwijde spaarquote als percentage van het wereld-BNP inclusief projectie vanaf 2011

VOOR DE ECONOMIE ALS GEHEEL BEPLEITTE STEINER EEN ASSOCIATIEVE ORGANISATIEVORM, WAARBIJ SAMENWERKING OP BASIS VAN TRANSPARANTIE VOOROPSTAAT

belanghebbenden zo weinig mogelijk informatie omtrent de interne stand van zaken. Ook helpen ze elkaar niet bij het ophouden van de eigen broek, maar laten ze financieel reddingswerk over aan de staat.

De banken hadden de sub-prime hypotheek opgeknipt, hervoerpt in zogenaamde 'complexe obligaties' en doorverkocht aan banken wereldwijd, de zogeheten securitisaties (afgeleid van 'veiligheid', omdat zo risico's werden doorverkocht en/of gespreid). Via de securitisatie waren de slechte Amerikaanse hypotheekonderdelen onderdeel geworden van allerlei financiële 'producten' die in bezit waren van banken wereldwijd.

De crisis had eenvoudig lokaal gehouden kunnen worden als alle banken op dat moment de boeken voor iedereen open hadden gelegd. Maar in plaats van voor die transparantie te zorgen en de crisis daarmee tot een lokaal fenomeen te beperken, hielden de internationale banken de boeken ferm gesloten en verklaarden ze allemaal dat bij hén geen rommel zat. Dat kon niet waar zijn, maar niemand wist wie er precies loog. Banken vertrouwden elkaar niet meer en het voor het financiële reilen en zeilen zo belangrijke interbancaire leenverkeer kwam tot stilstand. De hele kredietverlening aan elkaar en aan de bedrijven stokte en de wereldwijde financiële crisis was een feit.

WEDERZIJDIG SUPPORTSYSTEEM

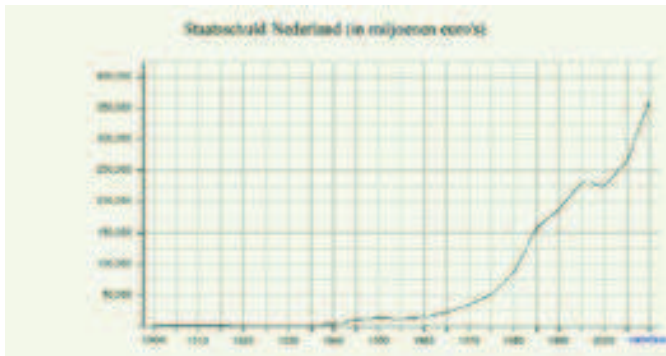
Overall ter wereld stortten duizenden banken in. Alleen in de Verenigde Staten al vielen 465 banken om. Maar ook werden een groot aantal banken gered, niet door het financiële systeem zelf, maar door de staat. In ons bestel springt de staat in laatste instantie als redder in nood bij: via het depositogarantiestelsel,

door banken te nationaliseren, door slechte financiële producten op te kopen, enzovoort. Op deze manier namen de staten in feite oninbare schulden van de banken over, maar omdat de staten dat geld niet hebben moesten ze het van quasi diezelfde banken weer lenen (tegen rente). Zo liepen de staatsschulden – die in het Westen toch al hoog waren – verder op, tot het moment dat ook Europese staten in acute problemen kwamen. Geen private partij was nog bereid om tegen een betaalbaar rentepercentage aan hen te lenen.

Steiner meende dat de gehele gelduitgifte en geldcirculatie uit handen van de staat moet worden genomen en in handen van het associatieve economische leven moet worden gegeven. Financiële bedrijven moeten net als andere bedrijven hun eigen broek ophouden, waarbij ze een wederzijds supportstelsel kunnen instellen door risico's onderling te verzekeren. Zo bepleit Peter Blom, CEO van de Triodos Bank, het omruilen van het huidige depositogarantiestelsel (waarbij de staat garant staat) voor een echte onderlinge bankenverzekering, waarbij banken die meer risico's lopen ook een hogere premie betalen in een gezamenlijk fonds.

Maar dat de staat en dus de belastingbetaler opdraait voor privaatrechtelijke schulden, terwijl de staat het benodigde geld bij quasi diezelfde schuldeisers moet lenen, is weinig rationeel en past helemaal niet bij het karakter van de politieke democratie. De democratische rechtsstaat is allereerst daar om wederzijdse rechten en plichten te bediscussiëren, vast te stellen en de uitvoering en naleving ter hand te nemen. Private (financiële of andere) risico's moeten privaat verzekerd worden en niet op het bordje van de staat belanden. De economie moet, kortom, de eigen broek ophouden.

**81 PROCENT VAN DE HUIDIGE OVERHEIDS-
BEGROTING – DIE IN 2012 260 MILJARD EURO
BEDRAAGT – ZIJN UITGAVEN DIE IN FEITE BINNEN
HET GEESTESLEVEN VALLEN**

Figuur: De Nederlandse staatsschuld; 'vandaag' is 2009; de teller staat inmiddels op 428 miljard

STAATSSCHULDEN

Terwijl het eerste deel van de wereldwijde financiële crisis dus in Amerika ontstond, sloeg de crisis vooral in Europa over op de staten, omdat de staten op allerlei manieren de oninbare schulden van private banken overnamen en zo zelf in de problemen kwamen. Zo kwamen we in deel twee van de financiële crisis: de staatsschuldencrisis. Naast het overnemen van schulden liepen door de economische crisis de belastinginkomsten terug, wat het begrotingstekort weer extra deed toenemen. Door de crisis is er minimaal 80 miljard euro bij de staatsschuld gekomen waardoor de teller voor Nederland inmiddels op 428 miljard staat. De Amerikaanse staatsschuld bedraagt zelfs omstreeks 12.000 miljard dollar, ofwel bijna een vijfde van de omvang van de hele jaarlijkse wereldeconomie. Overal in het Westen nemen de staatsschulden sinds de jaren '70, toen de moderne verzorgingsstaat ontstond, alleen maar toe. In economisch voorspoedige tijden stopt de stijging soms even, maar dalen doet ze vrijwel nooit. Geen werelddeel heeft zulke hoge staatsschulden, ook als percentage van het BNP, als het rijke Westen.

Hoewel de crisis dus een nog snellere stijging van de staatsschuld betekende, waren de staatsschulden overal in het Westen al hoog. Wat is de fundamentele reden hiervoor? Waarom kunnen staten hun taken niet eenvoudig uit de belastingopbrengsten financieren?

Het antwoord luidt dat de staat eenvoudig teveel taken op zich heeft genomen. Rudolf Steiner eiste de instelling van een van de staat onafhankelijk geestesleven, waaronder o.a. opvoeding, onderwijs, gezondheidszorg, wetenschap, de kunsten en religie zouden vallen. Veel van die taken – vooral die op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs en cultuur – zijn echter min of meer geannexeerd door de staat. Ze vallen onder de financiële eindverantwoordelijkheid van de staat en het gezegde 'wie betaalt, bepaalt' gaat hier helaas op. De staat geeft de richtlijnen waarmee het onderwijs en de gezondheidszorg dienen te werken, en hoewel het vrije geestesleven op andere terreinen een hoge vlucht heeft genomen (denk aan het internet) zijn onderwijs en gezondheidszorg terreinen die steeds meer in de knel komen.

Een ruwe becijfering door ondergetekende van de taken die de staat ten onrechte heeft, komt in budgettair opzicht op 81 procent. Dus 81 procent van de huidige overheidsbegroting – die in 2012 260 miljard euro bedraagt – zijn uitgaven die in feite binnen het geestesleven vallen. Als de staat taken ter waarde van 211 miljard euro afstoot, dan kunnen de belastingen ook met hetzelfde bedrag worden verminderd. Dan houden bedrijven, andere organisaties en burgers met elkaar jaarlijks 211 miljard euro over, die via wegen die ik in deel 2 van dit artikel zal schetsen in het septembernummer van Motief (nr. 175), aan het geestesleven geschonken zou kunnen worden. Dit geld wordt nu op onterechte manier via de staat omgeleid, doordat deze enerzijds schulden maakt (terwijl ze dat als democratische rechtsgemeenschap eigenlijk niet mag) en anderzijds geld omleidt naar het geestesleven onder voorwaarde dat men dan wel doet wat de staat eist. Dit verlamt het geestesleven.